

پژوهش های جامعه شناختی، سال چهاردهم / شماره چهارم / زمستان ۱۳۹۹
Journal of Sociological Researches, 2020 (Winter), Vol.14, No.4
تحلیل جامعه شناختی گذشت و ابعاد آن: (مورد مطالعه: دانش آموزان دوره دوم
متوسطه شهر تهران)

سمیه تاجیک اسماعیلی^۱، سحر حیدری نصیر^۲

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل جامعه شناختی گذشت و ابعاد آن در میان دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران به انجام رسیده است. پژوهش به لحاظ هدف کاربردی، از نوع توصیفی، تکنیک آن، پیمایش و ابزار اندازه گیری آن پرسشنامه است. جامعه آماری پژوهش، شامل کلیه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران در سال ۱۳۹۸ و حجم نمونه بر اساس جدول مورگان ۳۸۴ نفر برآورد شد. شیوه نمونه گیری، خوشه ای چند مرحله ای است. یافته های حاصل از تجزیه و تحلیل داده ها نشان داد که " بعد شناختی " (از ابعاد سنجش گذشت) با کسب میانگین ۳.۲۵۰ در دانش آموزان مورد مطالعه وضعیت متوسطی داشته است. " بعد عاطفی " (از ابعاد سنجش گذشت) با کسب میانگین ۳.۱۸۰ در دانش آموزان مورد مطالعه وضعیت متوسطی داشته است. بعد رفتاری از ابعاد سنجش گذشت با کسب میانگین ۳/۲۶ در دانش آموزان مورد مطالعه کمی بهتر از وضع متوسط است. " بعد اعتقادی " (از ابعاد سنجش گذشت) با کسب میانگین ۳.۱۸۰ در دانش آموزان مورد مطالعه کمی بهتر از حد متوسط بوده است. در کل، وضعیت گذشت در دانش آموزان مورد مطالعه با میانگین ۳.۲۸ (در مقیاس اندازه گیری ۱ تا ۵) کمی بهتر از حد متوسط است.

واژه های کلیدی: گذشت، بُعد شناختی، بُعد عاطفی، بُعد رفتاری، بُعد اعتقادی.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۰۱

^۱ عضو هیئت علمی گروه ارتباطات اجتماعی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

s.t.esmaeili@gmail.com

^۲ کارشناس ارشد ارتباطات اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مقدمه

گرایش‌ها و امیال درونی آدمی، او را به سویی هدایت می‌کنند که در روابط بین‌فردی و آنجا که توسط شخص یا اشخاصی در معرض ظلم، آزار یا آسیب قرار می‌گیرد، مقابله‌ای منفی‌تر از آنان داشته باشد. بیشتر افراد تمایل دارند یا از فرد متخاصم اجتناب کرده و یا در صدد انتقام‌جویی از وی برآیند. اگرچه هر دوی این واکنش‌ها، مخرب‌اند، اما معمولاً انتقام، قوی‌تر و هیجان‌انگیزتر است (اشنایدر و لویز، ۱۳۹۰؛ کریمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۷). عفو و گذشت^۳ در نقطه مقابل انتقام و اجتناب از دیگران بوده و آثار، تبعات و نتایج متفاوتی نسبت به انتقام، در بردارد. گذشت، در لغت به معنای گذشتن، گذرکردن، بخشایش و صرف‌نظر کردن از چیزی آمده است (عمید، ۱۳۷۳: ۲۰۳۳). در اصطلاح، گذشت به حالتی اطلاق می‌شود که شخص ذی‌حق از حق شخصی خود برای ادامه دعوی و رسیدگی کیفری و نیز مجازات مشتکی‌عنه صرف‌نظر کند (فرهود، ۱۳۹۷: ۲۸). تعاریف گوناگونی از گذشت ارائه شده است، اما تعریفی که میزان توافق بیشتری در مورد آن وجود دارد عبارت است از: «انگیزشی که سبب کاهش کناره‌گیری، خشم و انتقاد نسبت به فرد خطاکار می‌گردد و احساسات مثبت را افزایش می‌دهد و جایگزین احساسات منفی می‌کند» (مک آسکیل^۴، ۲۰۰۵؛ علیزاده فرد و خوش منش، ۱۳۹۶: ۱۲۲).

روانشناسان عوارض بلند مدت رنجش، کینه و غضب را علاوه بر زیان‌های اجتماعی، به آثار سوء فردی آن از قبیل تهدید سلامت روانی، افزایش اضطراب، افسردگی و بدبینی افکار و سواسی نسبت داده‌اند (به عنوان مثال، انرایت، ۱۹۹۴، انرایت و نورث، ۱۹۹۸؛ نقل از صفاری نیا، ۱۳۹۱: ۱۱۵). دارویی که اسلام برای مداوای اینگونه بیماری‌ها تجویز می‌کند، عفو و گذشت است. در برخی آیات به بخشش و گذشتن از تقصیر افراد جاهل، دستور داده است: «خذالعفو و امر بالعرف و اعراض عن الجاهلین (اعراف، آیه ۱۹۹): عفو و بخشش پیشه‌کن و به کارهای نیک فرمانده و از نادانان رخ برتاب». زندگی بشر مملو از خشونت، خشم، نزاع و بی‌اعتمادی است که روابط و تعاملات انسانی را در بر گرفته است (مک کلوگ و همکاران^۵؛ نقل از صفاری نیا، ۱۳۹۱: ۱۱۵). برای تقویت گذشت، عفو و بخشش در خود لازم است برخی عناصر زندگی در لحظه را در درون خود تقویت نمائیم. برخی عناصر اساسی زندگی در لحظه

³ Forgiveness

⁴ MacAskill

⁵ Mc Cullough et al

تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران).....77

عبارتند از: بی‌قضاوتی، صبور بودن، داشتن ذهنی باز، پذیرفتن و... (کابات زین، ۲۰۰۵؛ عالی‌پور و اندیشمند، ۱۳۹۷: ۱۱۴). «رحمت» یا همان «مهربانی» بنیادی‌ترین مبنای عفو الهی است. در روابط بین‌فردی نیز، اگر انسان به ویژگی مهربانی متصف باشد، می‌توان این پیش‌بینی را کرد که وی در روابط بین‌فردی خویش، از نیروی مهربانی خود برای عفو دیگران استفاده کند (کریمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳).

در شرایط کنونی موضوع شناسایی آسیب‌های اجتماعی گوناگون و بحران‌های ناشی از آنها از ضرورت و اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. زیرا شیوع روزافزون انواع انحرافات و ناهنجاری‌ها از جمله اعمال خشونت‌آمیز، زنگ خطر برای جامعه و نسل‌های بعدی است (نظری و لیبی، ۱۳۹۶: ۸۰). لذا، گذشت به عنوان یکی از راهکارهای کنترل و مدیریت خشم، موجب بازبانی کنترل بر امور زندگی است. در واقع گذشت و ایثار در روابط، موجب می‌شود تا کنترل افراد به دست خشم نیفتد. همچنین گذشت عاملی مؤثر در ایجاد روابط حسنه و تقویت دوستی‌ها است (خلیلی حسین‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲۲).

دین اسلام بر مودت و مهربانی تأکید فراوان دارد. گذشت تأثیر عمیقی در تعالی روابط بین افراد دارد، همان‌طور که آیات قرآنی نیز تأیید کننده این مفهوم است (فصلت، ۳۴) از این‌رو اگر در دشمنی‌ها، گذشت و بزرگواری چنین تأثیری می‌گذارد، بدیهی است در خانواده که به‌طور طبیعی روابط دوستانه وجود دارد، عمیقاً کارساز خواهد بود (حسن‌زاده، ۱۳۹۲: ۶۱؛ خلیلی حسین‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲۳).

بخشایش در همه ادیان، اعم از اسلام، یهودیت، مسیحیت، هندوئیسم و بودیسم ارزشمند است. هرچند به سختی منظرهای مشترکی در میان این ادیان به چشم می‌خورد (مک کالو و ورتینگتون، ۱۹۹۹؛ رای^۷ و همکاران، ۲۰۰۰؛ تسانگ، مک گالو و هویت^۸، به نقل از سلینگمن و پترسون^۹، ۲۰۰۴؛ ساندرسون و لینهان^{۱۰}، ۱۹۹۹، به نقل از: اسپیلکا و دیگران، ۱۳۹۰؛ کریمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸). از نظر مک کالو، فینجام و تی سانگ^{۱۱} (۲۰۰۳)، بخشش و گذشت میل درونی است که افراد را به سوی بازداری از پاسخ‌های ناخوشایند ارتباطی و رفتار کردن به طور مثبت نسبت به کسی که به طور منفی با آن‌ها رفتار

---

⁶ McCullough, M. E.; Worthington, E. L.

⁷ Rye, M. S.

⁸ Tsang, J; McCullough, M. E.; Hoyt, W. T.

⁹ Peterson, C.; Seligman, M. E. P.

¹⁰ Sanderson, C.; Linehan, M. M.

¹¹ McCullough, M. E., Fincham, F. D., & Tsang

78 ..... پژوهش های جامعه شناختی، سال چهاردهم / شماره چهارم / زمستان ۱۳۹۹

کرده متمایل می‌سازد (علیزاده فرد و خوش منش، ۱۳۹۶: ۱۲۲). بدین ترتیب فرصتی برای جبران خطا به وی داده می‌شود تا بتواند دوباره اعتمادسازی نماید (زارعی و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۲). اختر و بارلو^{۱۲} (۲۰۱۸) بیان می‌کنند که گذشت، عنصر بسیار مهمی در ارتقاء سلامت فرد و همچنین از مهمترین فرآیندها در بازیابی روابط بین فردی پس از تعارض است (قاسم زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۹). افرادی که بخشایشگر هستند، در طبقه‌بندی شخصیتی پنج عامل بزرگ، توافق‌پذیری بالا و روان‌نژندی پایین دارند (مک کالو و هویت، ۱۹۹۹، به نقل از: اشنایدر و لویز، ۱۳۹۰؛ کریمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹). افراد باگذشت، انرژی هیجانی را از سوگواری به سوی احساس امید به زندگی تغییر می‌دهند (هیل و مولن^{۱۳}، ۲۰۰۰؛ قاسم زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۹). همان‌طور که مطالعات نشان می‌دهد، گذشت عنصر بسیار مهمی در ارتقاء سلامت فرد و همچنین از مهمترین فرایندها در بازیابی روابط بین فردی است (هیل، ۲۰۰۴؛ اورکی و حسن‌زاده، ۱۳۹۷: ۱۱۳).

دوره نوجوانی یکی از مهم‌ترین دوره‌های زندگی انسان است؛ به گونه‌ای که بیشترین تغییرات شخصیت (چه از لحاظ شناختی، اجتماعی و فیزیکی) در این دوره شکل می‌گیرد (اولوف اسدوتر، فورمارک، آسلاند و نیسون، ۲۰۱۸؛ محمدی نسب و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۹). به نظر می‌رسد در شرایط کنونی جامعه ایران، نوجوانان ارزش‌ها و هنجارهای دینی و سنتی را کمتر تمکین می‌کنند (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹). نقش خانواده در ایجاد، پرورش و تقویت گذشت، این ویژگی اخلاقی ارزشمند، نقشی مهم و پررنگ است. با اینکه قسمت مهمی از وظایف فرهنگی و تربیتی خانواده در دهه‌های اخیر بر عهده نهادها و سازمان‌های دیگری گذاشته شده، ولی هنوز خانواده به عنوان رکن اساسی و مهمی در انتقال فرهنگ و ویژگی‌های اخلاقی به فرزندان شناخته می‌شود (حقیقتیان، ۱۳۹۶: ۱۷۰) و می‌توان اذعان کرد که گذشت از یک سو در خانواده فراگرفته می‌شود و از سوی دیگر در همان خانواده به کار گرفته شده و در بهبود روابط میان افراد با اعضای خانواده و حتی اعضای جامعه مثر ثمر واقع می‌شود.

فرزندان، سرمایه‌های فرهنگی را به طور غیرارادی از طریق قرارگرفتن در معرض سرمایه فرهنگی والدین و یا به طور فعال از طریق تلاش‌های عمدی والدین برای انتقال سرمایه فرهنگی به فرزندان، از

¹² Akhtar, S., & Barlow

¹³ Hill & Mullen

تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران).....79
والدینشان به ارث می‌برند(چنگ و اندرسن^{۱۴}، ۲۰۰۳؛ لرو، ۲۰۰۳، جانعلی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹؛
حسن‌پور، ۱۳۸۹؛ میرساردو، ۱۳۹۷: ۱۱۴). این سرمایه در زبان، دانش، رفتار و اخلاق شخصی فرزندان،
یعنی آنچه بورديو آن را عادت می‌نامد، درونی می‌شود(دومیس^{۱۵}، ۲۰۰۲؛ اسوارتز^{۱۶}، ۱۹۹۷؛ میرساردو،
۱۳۹۷: ۱۱۴). از سوی دیگر، نظام آموزشی ما به عنوان متولی اصلی رشد و یادگیری (پارسامهر و اضغری
ینگجه، ۱۳۹۵: ۱۱۲) و به عنوان یکی از دو قطب مهم تعلیم و تربیت (پارسامهر و اضغری ینگجه، ۱۳۹۵:
۱۱۲) مسئولیت تربیت، پرورش و آموزش دانش‌آموزانی خلاق، با اخلاق، دانا و دارای مهارت‌های لازم
زندگی را بر عهده دارد، لذا باید در کنار خانواده، نقش مهم و اساسی در زمینه آموزش و پرورش
ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری به دانش‌آموزان را ایفا کند.

با توجه به اینکه پژوهش‌های انجام شده در حوزه گذشت نشان داده‌اند که اختلالاتی مانند
خودشیفتگی، هراس اجتماعی، افسردگی، خصومت و نفرت با سطح پایین گذشت رابطه دارند(اورکی
و حسن‌زاده، ۱۳۹۷: ۱۱۴)، بخشایشگری، عفو و گذشت در کاهش بزهکاری، استفاده از مواد مخدر و
داروهای آرام‌بخش، اثر قابل ملاحظه‌ای داشته است و فواید آن در کاستن رفتارهای ضداجتماعی، هراس
و فوبی و کمروبی افراد، بدبینی، وسواس و لجبازی مورد تأیید پژوهشگران قرار گرفته است(انرایت و
نورث، ۱۹۹۸؛ اورکی و حسن‌زاده، ۱۳۹۷: ۱۱۲-۱۱۳)، بخشش و گذشت با بهزیستی روان‌شناختی و
سلامت معنوی افراد رابطه دارد(فرهادیان و مرادی، ۱۳۹۹)، همچنین شناسایی نقش مهارت بخشش در
کاهش تعارض(زارعی و همکاران، ۱۳۹۹) و نقش و جایگاه گذشت در ارتقاء سلامت روانی و معنوی
افراد، تحکیم بنیان خانواده، بهبود روابط اجتماعی و میان‌فردی، و...، نقشی بی‌بدیل و اساسی بوده و
اهمیت و ضرورت دارا بودن این فضیلت اخلاقی در زندگی افراد، به ویژه نوجوانان که در دوره ای
حساس و بحرانی از زندگی هستند، بیش از پیش احساس می‌شود.

با اینکه گذشت در ابتدا یک ویژگی مهم فردی محسوب می‌شود، اما در حقیقت، تجلی وجود یا فقدان
آن در روابط میان فردی و روابط اجتماعی متبلور می‌شود. از این رو، می‌تواند به عنوان یکی از مهمترین
موارد موجود و تأثیرگذار در مسائل اجتماعی و جامعه‌شناختی آن را مدنظر قرار داد. پژوهش‌های بسیاری

---

¹⁴ Cheung and Andersen

¹⁵ Dumais

¹⁶ Swartz

80 ..... پژوهش های جامعه شناختی، سال چهاردهم / شماره چهارم / زمستان ۱۳۹۹

پیرامون بررسی رابطه میان متغیر گذشت یا بخشش با جنبه‌ها و ابعاد گوناگون زندگی افراد انجام شده و اغلب تحقیقات به عمل آمده در این زمینه، نشانگر و بیانگر تأثیرات مثبت گذشت، عفو و بخشش در زندگی انسان است. از آنجا که نوجوانان و جوانان آینده سازان یک جامعه هستند، و با توجه به شرایط سنی خود در آینده، ازدواج، اشتغال، ارتباط با فرزندان و ... را پیش رو دارند، دارا بودن ویژگی ارزشمند گذشت و بخشش، نه تنها برای زمان حال آنان ارزشمند و ضروری است، بلکه برای مدیریت بهتر زندگی، در آینده نیز اهمیت فراوانی برای آنان دارد. لذا بررسی وضعیت گذشت در میان نوجوانان، و شناسایی میزان ابعاد گذشت در آنان، می‌تواند هم برای نوجوانان و خانواده‌های آنان، و هم برای مسئولین ذی‌ربط و دست‌اندرکاران این حوزه، مفید و راهگشا باشد. بدین صورت که با شناسایی میزان گذشت و ابعاد آن در میان نوجوانان دانش آموز، می‌توان جنبه‌های مثبت آن را تقویت کرده و با شناسایی نقاط ضعف موجود در این زمینه، بر آن‌ها غلبه کرد. از این رو، پژوهش حاضر با هدف تحلیل وضعیت گذشت و بخشش در دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران به انجام رسیده و لذا، مسأله اصلی پژوهش پاسخگویی به این سوال است که وضعیت گذشت و ابعاد آن در میان دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران چگونه است؟

الگوها و نظریه‌های مختلفی درباره گذشت مطرح شده است که آنها را می‌توان در چهار طبقه دسته‌بندی کرد: (۱) الگوهای مبتنی بر نظریه‌های روان‌شناختی مانند دیدگاه شناختی و روان‌تحلیلی. دیدگاه شناختی گذشت را یک نوع تغییر شناختی و ادراکی نسبت به خطا و خطاکار در نظر می‌گیرد (مالتبی^{۱۷} و همکاران، ۲۰۰۷). از دیدگاه روان‌تحلیلی گذشت یک نوع توانایی ارتباطی و مربوط به خود است. در اثر گذشت تعارضات ناشی از دل‌بستگی و جداسازی حل می‌شود (هارویتر^{۱۸}، ۲۰۰۵). (۲) الگوهای مبتنی بر رشد که فرایند رشد و شکل‌گیری قابلیت گذشت را بررسی می‌کند. (۳) الگوهای مبتنی بر تیپ‌شناسی گذشت: این الگوها انواع گذشت را بررسی می‌کند. (۴) الگوهای فرایندی: در این بین الگوهای فرایندی بیشترین توجه پژوهشگران را به خود جلب کرده است (دنتون و مارتین^{۱۹}، ۱۹۹۸). (موحدی، موحدی، کریمی نژاد، ۱۳۹۳: ۶۳۶-۶۳۵).

¹⁷ Maltby

¹⁸ Horwitz

¹⁹ Denton & Martin

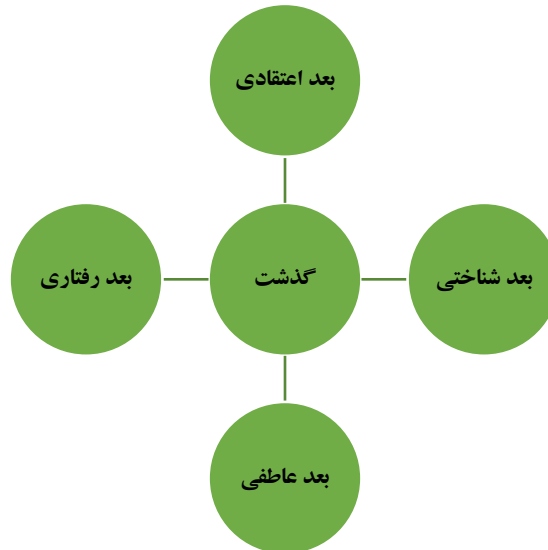
تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران).....81

آموزه های اسلامی فقط عفو را فضیلت می‌شمارد که انسان بتواند واکنش متقابل از خود بروز دهد و اینجا است که ارزش عفو مشخص می‌شود؛ کسی که می‌تواند بلافاصله یا بعد از مدتی خطای فردی را پاسخ دهد اما این کار را نمی‌کند (کریمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰). بدین معنی که گذشت، زمانی ارزشمند است که فرد توانایی مقابله را داشته باشد، اما گذشت کرده و شخص مقابل را ببخشد. گذشت و بخشش یکی از متغیر های مورد توجه روان شناسان و جامعه‌شناسان در سال های اخیر بوده است. این متغیر یکی از فرآیندهای روان شناختی و ارتباطی برای افزایش سلامت و روان و التیام آزرده‌گی است که لازمه رشد ارتباطی، عاطفی، جسمانی و روحانی فرد بوده و بر بیشتر شاخص های سلامت روان و رضایت از زندگی مؤثر است (زندى پور و یادگاری، ۱۳۸۶). یکی از ویژگی های فردی که گذشت و بخشش را برای فرد آسان تر می‌کند، خوش بینی است. انسان خوش بین از مرز تعادل و سلامت روان فراتر می‌رود، به تعالی روان دست می‌یابد، در مناسبات با دیگران تمایل دارد که به افکار و رفتارشان از دریچه مثبت و الهی بنگرد و بخشش خطای دیگران برایش راحت است (پرچم و فتاحی سده، ۱۳۹۵: ۷۱). فضیلت مداری نیز یکی از ویژگی های پسندیده‌ای است که فرد را ترغیب به بخشش و گذشت می‌کند. در روابط بین فردی، شخصی که می‌خواهد عفو کند به کسی بدهکار نیست. زیرا حق انتقام و واکنش متقابل دارد، اما با توجه به داشتن این فضیلت، می‌بخشد. مراد از فضیلت مداری، برخورداری از خُلق برتر است. انسان بر اساس ویژگی های درونی خود عمل می‌کند و لذا فقط از سرشت برتر می‌توان انتظار واکنش برتر داشت (کریمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰). خویشن داری نیز در میان نقش مهمی دارد. خویشن داری یعنی توانایی مهار نفس و تنظیم رفتارهای خود (پسندیده، ۱۳۸۸: ۳۴).

در پژوهش حاضر از دیدگاه انرایت^{۲۰} و همکاران (۱۹۹۴) درباره گذشت، به عنوان چهارچوب نظری استفاده شده است. انرایت معتقد است که گذشت یک آگاهی در فرد است که باعث می‌شود او دور شدن از درد، آسیب، آرزوی انتقام گرفتن و نفرت ناشی از یک خیانت، توهین، بی عدالتی یا آسیب عمیق را انتخاب کند. طبق دیدگاه وی گذشت در ۴ بُعد: شناختی، عاطفی، رفتاری و اعتقادی قابل بررسی است.

---

²⁰Enright

شکل ۱- مدنظری تحقیق (برگرفته از پژوهش صفاری نیا و مفاخری، ۱۳۹۰)

در مرور پژوهش ها و مطالعات پیشین، به تحقیقی که صرفاً به تحلیل گذشت و ابعاد آن در میان نوجوانان بپردازد، برخورد نکردیم؛ اما در بالا به برخی پژوهش های انجام شده در زمینه گذشت، بخشش و عفو در ارتباط با متغیرهای دیگری اشاره شد. مرور سوابق تجربی داخلی و خارجی نشان می دهد که پژوهشگران متناسب با موضوع و محور مورد مطالعه خود، هر یک با رویکرد و از نقطه نظر متفاوتی به جنبه هایی از آثار گوناگون و تبعات مثبت گذشت، عفو و بخشش در ارتباط با متغیرهای دیگر پرداخته اند؛ اما هیچ یک از پیشینه ها، به مطالعه وضعیت گذشت (با ابعاد چهارگانه: شناختی، عاطفی، رفتاری و اعتقادی) مبادرت نورزیده اند، مسئله ای که پژوهش حاضر به دنبال دستیابی به آن بوده است. همانطور که بیان شد؛ جامعه آماری پژوهش حاضر را نوجوانان دانش آموز در برمی گیرند، نوجوانان و جوانان آینده سازان این مرز و بوم اند، و وجود فضیلت اخلاقی گذشت در آنان آثار مثبت بسیاری در روابط میان فردی و اجتماعی آنان در زمان حال و آینده دارد، نتایج و یافته های این پژوهش می تواند اطلاعات مفیدی در زمینه وضعیت گذشت دانش آموزان در اختیار خانواده ها، والدین، اولیاء مدرسه، دست اندرکاران و مسئولین ذی ربط قرار دهد.

تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران).....83

روش‌شناسی

پژوهش حاضر با روش توصیفی - پیمایشی و ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه، طراحی و اجرا شده است. جامعه آماری پژوهش را کلیه دانش آموزان دوره دوم متوسطه مدارس شهر تهران در سال ۱۳۹۸ تشکیل داده و حجم نمونه مورد نیاز، بر اساس جدول مورگان ۳۸۴ نفر در نظر گرفته شده‌اند. شیوه نمونه‌گیری، خوشه‌ای چند مرحله‌ای است. بدین صورت که ابتدا تهران به پنج ناحیه؛ شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز تقسیم شده و از هر ناحیه دو منطقه انتخاب شده و در هر منطقه چند مدرسه، از هر مدرسه چند کلاس به شیوه تصادفی و از هر کلاس چند دانش‌آموز به طور تصادفی انتخاب شده و پرسشنامه برای تکمیل شدن، میان آنان پخش شد. ابزار اندازه‌گیری در پژوهش حاضر پرسشنامه بوده و به منظور سنجش میزان گذشت در میان دانش‌آموزان کاربر اینترنت، از پرسشنامه ۲۰ عبارتی گذشت (صفاری‌نیا و مفاخری، ۱۳۹۰ برگرفته از انرایت^{۲۱} و همکاران، ۱۹۹۴) در ۴ بعد: شناختی، عاطفی، رفتاری و اعتقادی استفاده شده است. این پرسشنامه مشتمل بر ۲۰ گویه است. گویه‌های ۴، ۶، ۷، ۱۳، ۱۴، ۱۶ خرده‌مقیاس «شناختی»، گویه‌های ۵، ۱۱، ۱۰، ۱۷، ۲۰ خرده‌مقیاس «عاطفی»، گویه‌های ۱، ۲، ۳، ۱۲، ۱۵ خرده‌مقیاس «رفتاری» و گویه‌های ۸، ۹، ۱۸، ۱۹ خرده‌مقیاس «اعتقادی» را می‌سنجند. نمره‌گذاری گویه‌ها بر اساس مقیاس لیکرت پنج‌درجه‌ای به صورت «کاملاً موافق=۵»، «موافق=۴»، «نظری ندارم=۳»، «مخالف=۲» و «کاملاً مخالف=۱» انجام می‌شود. گویه‌های ۱، ۳، ۲، ۱۲، ۱۳، ۱۹ و ۲۰ به صورت معکوس (صفاری‌نیا، ۱۳۹۱: ۱۱۶) نمره‌گذاری شدند.

یافته‌ها

به منظور "تحلیل وضعیت گذشت و ابعاد آن"، نمونه‌ای ۳۸۴ نفری از دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران انتخاب، و به پرسشنامه پنج‌گزینه‌ای و ۲۰ عبارتی پرسشنامه گذشت در ۴ بعد: شناختی، عاطفی، رفتاری و اعتقادی پاسخ دادند. اطلاعات پرسشنامه‌ها پس از جمع‌آوری و کنترل لازم، با تخصیص اعداد ۱ تا ۵ به گزینه‌ها^{۲۲}، به رایانه وارد شد، و نهایتاً با محاسبه تجزیه و تحلیل داده‌ها در محیط SPSS، نتایج یافته‌ها به شرح ذیل به دست آمد:

²¹Enright

²² - در عبارات معکوس (که بلد شده) تخصیص وارونه صورت گرفته است.

تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران).....85

یافته‌های مندرج در جدول فوق نشان می‌دهد که ؛ " توجه به منشا مشکل به منظور حل آن " موضوع عبارت ۱۴ پرسشنامه با میانگین ۳.۸۲، مهمترین عنصر " بعد شناختی " درگذشت دانش آموزان بوده، ولی " تسکین یافتن با تکرار رنجش دیگران در ذهن " موضوع عبارت ۴ پرسشنامه با میانگین ۲.۳۹، در وضعیت آخرسنجش بعد شناختی دانش آموزان بوده است. مشاهده سایر موارد با کسب رتبه های ۲ تا ۵ نیز قابل تأمل است. در مجموع " بعد شناختی " با کسب میانگین ۳.۲۵۰ در دانش آموزان مورد مطالعه وضعیت متوسطی داشته است.

جدول شماره ۲: پاسخ دانش آموزان مورد مطالعه به عبارات " بعد عاطفی " از پرسشنامه گذشت

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملا موافق، ۵	موافق، ۴	نظری ندارم، ۳	مخالف، ۲	کاملا مخالف، ۱	بعد عاطفی
4	2.84	377	39	94	67	120	57	۵. درباره آنها با خشم فکر می‌کنم.
		100%	10.3%	24.9%	17.8%	31.8%	15.1%	فراوانی درصد
2	3.27	378	38	141	111	62	26	۱۰. تنفر من از بین رفته است.
		100%	10.1%	37.3%	29.4%	16.4%	6.9%	فراوانی درصد
3	3.16	377	39	106	137	68	27	۱۱. احساس صلح با آنها دارم.
		100%	10.3%	28.1%	36.3%	18.0%	7.2%	فراوانی درصد
1	3.81	378	84	183	76	25	10	۱۷. مشکل ایجاد شده ممکن است نتایج مثبت نیز داشته باشد.
		100%	22.2%	48.4%	20.1%	6.6%	2.6%	فراوانی درصد
5	2.82	380	38	127	124	49	42	۲۰. وقتی به بلایی که سرم آورده فکر می‌کنم، واکنشهای هیجانی و جسمی دارم.
		100%	10.0%	33.4%	32.6%	12.9%	11.1%	فراوانی درصد
	3.18							

طبق یافته‌های مندرج در جدول فوق، " برخورد مثبت با مشکلات " ، موضوع عبارت ۱۷ پرسشنامه با میانگین ۳.۸۱، مهمترین عنصر " بعد عاطفی " درگذشت بوده، ولی " واکنش هیجانی نشان ندادن در مقابل بلایا " موضوع عبارت ۲۰ پرسشنامه با میانگین ۳.۶۸، در رتبه آخر دانش آموزان قرار داشته، مشاهده سایر موارد با کسب رتبه های ۲ تا ۴ نیز قابل تأمل است. در مجموع " بعد عاطفی " با کسب میانگین ۳.۱۸۰ در دانش آموزان مورد مطالعه وضعیت متوسطی داشته است.

جدول شماره ۳: پاسخ دانش آموزان مورد مطالعه به عبارات "بعد رفتاری" از پرسشنامه گذشت

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملا موافق، ۵	موافق، ۴	نظری ندارم، ۳	مخالف، ۲	کاملا مخالف، ۱		بعد رفتاری
2	3.53	378	26	49	68	169	66	فراوانی	۱. من قصد دارم که همان بلا را سر او بیاورم.
		100%	6.9%	13.0%	18.0%	44.7%	17.5%	درصد	
3	3.49	379	27	50	76	161	65	فراوانی	۲. من کار او را تلافی خواهم کرد.
		100%	7.1%	13.2%	20.1%	42.5%	17.2%	درصد	
5	2.43	379	77	153	70	67	12	فراوانی	۳. با بی توجهی به او رنجش خود را تسکین می دهم.
		100%	20.3%	40.4%	18.5%	17.7%	3.2%	درصد	
1	3.75	376	97	147	88	29	15	فراوانی	۱۲. فاصله زیاد بین خودمان را تا حد امکان حفظ می کنم.
		100%	25.8%	39.1%	23.4%	7.7%	4.0%	درصد	
4	3.10	378	39	132	91	58	58	فراوانی	۱۵. قدمهایی برای آشتی کردن برمی دارم، مثلاً: نوشتن نامه، تلفن کردن، ایزار نگرانی.
		100%	10.3%	34.9%	24.1%	15.3%	15.3%	درصد	
	3.26								

همانطور که در جدول فوق مشاهده می شود؛ "حفظ فاصله زیاد بین خود با دیگران" موضوع عبارت ۱۲ پرسشنامه، با میانگین ۳/۷۵ مهمترین عنصر "بعد رفتاری" در گذشت بوده، ولی "تسکین رنجش خود با بی توجهی به او"، موضوع عبارت ۳ پرسشنامه با میانگین ۲/۴۳ در رتبه آخر از نظر دانش آموزان بوده است. مشاهده سایر موارد با کسب رتبه های ۲ تا ۴ قابل تامل بوده در مجموع بعد رفتاری از ابعاد سنجش گذشت با کسب میانگین ۳/۲۶ در دانش آموزان مورد مطالعه کمی بهتر از وضع متوسط است.

تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران).....87

جدول شماره ۴: پاسخ دانش آموزان مورد مطالعه به عبارات "بعد اعتقادی" از پرسشنامه گذشت

رتیب میانگین	میانگین از ۵	جمع	کاملا موافق، ۵	موافق، ۴	نظری ندارم، ۳	مخالف، ۲	کاملا مخالف، ۱	بعد اعتقادی
2	3.55	380	62	174	84	32	28	۸. برای آنها دعا کرده و از خدا خواسته ام که آنها را هدایت کند.
		100%	16.3%	45.8%	22.1%	8.4%	7.4%	
3	3.47	379	64	146	102	38	29	۹. به خاطر خدا آنها را بخشیده ام.
		100%	16.9%	38.5%	26.9%	10.0%	7.7%	
1	3.63	377	78	149	104	25	21	۱۸. برای بخشش گناهانم توسط خداوند من نیز دیگران را می بخشم.
		100%	20.7%	39.5%	27.6%	6.6%	5.6%	
4	3.25	379	46	60	101	98	74	۱۹. وقتی به کار او فکر می کنم، به انصاف خداوند شک می کنم.
		100%	12.1%	15.8%	26.6%	25.9%	19.5%	
	3.48							

طبق یافته‌های مندرج در جدول فوق، "بخشش دیگران در مقابل بخشش خداوند"، موضوع عبارت ۱۸ پرسشنامه با میانگین ۳.۶۳، مهمترین عنصر "بعد اعتقادی" درگذشت بوده، ولی "شک نکردن به انصاف خدا هنگام فکر کردن به کارهای [بدا] دیگران" موضوع عبارت ۱۹ پرسشنامه با میانگین ۳.۲۵، در دانش آموزان رتبه آخر بوده است، مشاهده سایر موارد با کسب رتبه های ۲ و ۳ نیز قابل تامل است. در مجموع "بعد اعتقادی" (از ابعاد سنجش گذشت) با کسب میانگین ۳.۱۸۰ در دانش آموزان مورد مطالعه کمی بهتر از حد متوسط بوده است.

جدول شماره ۵: مقایسه ابعاد ۴ گانه گذشت در دانش آموزان مورد مطالعه آمارهای مقایسه ای

انحراف استاندارد	ترتیب میانگین	میانگین از ۵	بیشترین مقدار	کمترین مقدار	تعداد نمونه	بعد شناختی
0.49	3	3.25	4.5	1.33	380	بعد شناختی
0.52	4	3.18	4.8	1.4	380	بعد عاطفی
0.63	2	3.26	4.8	1.4	380	بعد رفتاری
0.82	1	3.48	5	1	380	بعد اعتقادی
0.41	-	3.28	4.25	1.9	380	گذشت، جمع ابعاد

طبق اطلاعات مندرج در جدول فوق مشاهده می شود، در دانش آموزان مورد مطالعه بعداعتمادی گذشت بالاتر از ابعاد عاطفی، شناختی و عاطفی قرار داشته و در مجموع وضعیت گذشت در دانش آموزان مورد مطالعه با میانگین ۳.۲۸ (درمقیاس اندازه گیری ۱ تا ۵) کمی بهتر از حد متوسط است.

بحث و نتیجه گیری

یافته های پژوهش در زمینه بعد شناختی گذشت نشان داد که این بعد در دانش آموزان مورد مطالعه، در وضعیت متوسطی قرار داشته است. از دیدگاه دانش آموزان مورد مطالعه، «توجه به منشأ مشکل به منظور حل آن» مهمترین عنصر «بعد شناختی» در «گذشت» آنان بوده است. این یافته، نشانگر این است که دانش آموزان به ریشه مشکلات دقت و توجه می کنند و سعی در شناسایی علت یا علل بروز مشکلی دارند که میان آنان و دیگران ایجاد شده است. مطالعه حاضر نشان داد از نظر شناختی، دانش آموزان توانایی درک این نکته را دارند که خطا ممکن است از هر شخصی حتی خود آنها، سر بزند و فراموش کردن مشکل ایجاد شده در رابطه، برایشان سخت نیست. در زمینه بعد عاطفی گذشت، دانش آموزان مورد مطالعه، نسبت به مشکلات ایجاد شده و خطاهای دیگران نسبت به خود، برخورد مثبتی نشان داده و احساسات خود را اینگونه تنظیم و بدین شکل گمان می کنند که مشکل به وجود آمده، امکان دارد در نهایت نتایج مثبتی به دنبال داشته باشد. بدین معنی که آنان با تفکر مثبت و احساس قلبی و عاطفی سازنده ای با مشکل ایجاد شده و فرد مقابل، برخورد کرده و احتمالاً توانایی و مهارت بیشتری در حل مشکلات، بخشش فرد، و گذشتن از خطای وی کسب خواهند کرد. انجام پژوهش های بیشتر و عمیق تری در این زمینه توصیه می شود. توجه به وضعیت عاطفی آن دسته از دانش آموزانی که احساس خشم، تنفر یا واکنش های هیجانی را گزارش کرده اند، مهم و ضروری است، چرا که ممکن است این احساس برای همیشه در بعد عاطفی باقی بماند و در عمل و رفتار فرد متبلور شود. این امر منجر به بروز تنش ها، تعارض ها و اختلافاتی در روابط میان فردی و اجتماعی شده و آرامش، نشاط، و سلامتی روان را از سطح روابط اجتماعی کم رنگ یا محو کند. با توجه به اینکه نوجوانان در سن حساس و مهمی هستند، و در این دوران نیاز به خودنمایی و ارائه تصویر مثبتی از خود به دیگران هستند، ممکن است نادیده گرفتن بخشی از این احساسات و عواطف در آنان، مشکلات را عمیق تر و بزرگ تر سازد. حتی ممکن است بخشی از این عواطف جریحه دار شده که به صورت خشم، تنفر یا حس انتقام جویی در آنان ظهور می کند، به نوعی

تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران).....89

دفاع از خود در برابر آسیب یا آسیب‌هایی باشد که دیگران خواسته یا ناخواسته به آنان وارد کرده اند. لذا ممکن است عزت نفس آنان دچار آسیب‌های جدی شود. والدین، اعضای خانواده، مربیان مدارس، اطرافیان و... باید نسبت به شناخت احساسات و عواطف آنان در این زمینه، توجه و دقت کافی داشته باشند، و به میزان کافی احترام و توجه صرف آنان شود، تا بتوانند توانایی گذشت و بخشش؛ این فضیلت اخلاقی نیکو را در خود پرورش دهند. در بُعد رفتاری، دانش آموزان مورد مطالعه اظهار کرده‌اند که تا حد امکان فاصله بین خود را با فرد رنجاننده، حفظ می‌کنند. این واکنش احتمالاً به منظور کاهش تنش‌ها و تعارضات و برای پیشگیری از بروز اختلافات جدی‌تر انتخاب و به کار گرفته می‌شود. تحلیل نتایج دیگر، مبنی بر اینکه نوجوانان مورد بررسی قصد تلافی کردن نداشته و همان بلا را بر سر فرد رنجاننده نمی‌آورند، جالب توجه بوده و نشان می‌دهد که دانش آموزان در بُعد رفتاری گذشت در سطح خوب و قابل قبولی، قرار دارند.

در مجموع بُعد رفتاری از ابعاد گذشت در دانش آموزان مورد مطالعه کمی بهتر از وضع متوسط است، و می‌توان ادعان کرد که دانش آموزان در بعد رفتاری نسبت به ابعاد شناختی و عاطفی در وضعیت بهتری قرار دارند. دانش آموزان هرچند که در ابعاد شناختی و عاطفی، در وضعیت متوسطی هستند اما در رفتار و عمل، وضعیت بهتری داشته و لزوماً احساس خشم، کینه، تنفر یا نفرت خود را در رفتارشان نسبت به فرد رنجاننده، منعکس نمی‌کنند. شناسایی علت یا علل این امر، نیاز به بررسی‌ها، پژوهش‌ها و مطالعات بیشتری دارد. یافته‌های پژوهش در زمینه بعد اعتقادی از ابعاد گذشت نشان داد دانش آموزان مورد مطالعه وضعیت کمی بهتر از حد متوسط داشته‌اند. این نکته حائز اهمیت است که اولویت اول اظهار شده توسط نوجوانان دانش آموز اشاره به این نکته بوده که با امید به بخشش گناهان و خطاهایشان توسط خداوند مهربان، آنها نیز دیگران را بخشیده و از خطای آنان می‌گذرند. دانش آموزان همچنین بیان کرده‌اند که برای آنها (افراد رنجاننده) دعا کرده و از خدا می‌خواهند که آنها را هدایت کند. بخشش دیگران در مقابل بخشش خداوند، موضوع ارزشمندی است که نشان‌گر اعتقادات مذهبی دانش آموزان و باورهای آنان نسبت به بخشندگی خداوند متعال است.

یافته‌های پژوهش حاضر در حوزه تأثیرات مثبت گذشت و بخشش در جنبه‌های مختلف زندگی و روابط میان‌فردی با یافته‌های پژوهش‌های یخچالی و وکیلی (۱۳۹۶)، زارع و امینی (۱۳۹۵)، آقاجانیان صباغ و

90 ..... پژوهش های جامعه شناختی، سال چهاردهم / شماره چهارم / زمستان ۱۳۹۹

آقایی (۱۳۹۵) زندگی پور و یادگاری (۱۳۸۶) مک کالوگ و ویتولیت (۲۰۰۲)، مالتبی، مکاسکیل و دی^۳ (۲۰۰۱)، بری و ورثینگتون (۲۰۰۱) مک کالوگ، پارگامنت^{۲۴} و ثورسون^{۲۵} (۲۰۰۰) همخوانی دارد. با توجه به اینکه یافته‌ها نشان داد دانش آموزان مورد مطالعه از نظر بعد شناختی گذشت، در حد متوسطی هستند توصیه می شود برای تقویت این ویژگی در دانش آموزانی که از این نقطه نظر دچار ضعف هستند، از شناخت درمانی استفاده کرد. با توجه به اینکه یافته‌های پژوهش نشان داد دانش آموزان مورد مطالعه در زمینه بعد شناختی و برخورد صحیح نسبت به مشکل ایجاد شده، با نگرش مثبت و ذهنی باز مشکل و فرد رنجاننده را ارزیابی می کنند، می توان از همین فرصت برای تقویت این ویژگی‌ها و فضیلت‌های اخلاقی دیگر بهره برد و با تثبیت، پرورش و مراقبت از این رویکرد صحیح، آنان را در برقراری روابط سالم و سازنده یاری رساند.

با عنایت به اینکه دانش آموزان مورد مطالعه در گذشت و ابعاد آن نمره‌ای در حد متوسط دریافت کرده‌اند توصیه می‌شود با برگزاری کارگاه‌های آموزشی، و ارائه آموزش‌های رسمی و غیررسمی به آنان، و با ارائه آموزش‌های اخلاقی و اجتماعی در این زمینه، میزان گذشت، عزت نفس آنان و در نهایت مهارت‌های فردی، ارتباطی و مهارت‌های اجتماعی آنان را تقویت کرد. با توجه به یافته‌های پژوهش در زمینه بعد رفتاری گذشت، پیشنهاد می‌شود برای تقویت و ارتقاء سطح یا بعد «رفتاری» از گذشت، به دانش آموزان، آموزش‌های لازم برای پیش قدم شدن و برداشتن گام‌های مؤثر در دوستی، صلح و گذشت ارائه شود. والدین و اعضای خانواده، مربیان مدرسه، رسانه‌های جمعی و دیگر نهادها و مؤسسه‌های ذی‌ربط می‌توانند به صورت رسمی و غیررسمی در این زمینه برنامه‌ریزی و اقدامات مؤثری را مد نظر قرار دهند. با توجه به اینکه یافته‌ها نشان داد از نظر اعتقادی، دانش آموزان به امید بخشش خطاهایشان توسط خداوند، دیگران را می‌بخشند، یا برای بخشش فرد خاطی و رنجاننده توسط خداوند دعا کرده و یا به خاطر خدا آنها را می‌بخشند، تقویت دینداری و اعتقادات مذهبی در دانش آموزان توصیه می‌شود.

---

²³ Day

²⁴ Pargament

²⁵ Thoresen

تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران).....91
با توجه به نقش گذشت در بهبود روابط اجتماعی و روابط میان‌فردی، برگزاری کارگاه‌های آموزشی و کلاس‌ها و فعالیت‌های پرورشی برای آموزش گذشت و پرورش این ویژگی اخلاقی پسندیده و نیکو در دانش‌آموزان، ضروری و مفید است. همچنین نقش معلمان و دروس مبتنی بر اصول و ارزش‌های اخلاقی در ترویج، اشاعه و پرورش این فضیلت نیکو و البته مهم، نباید از نظر دور بماند و با توجه به ارتباط گسترده و مهمی که معلمان و مربیان مدارس با نوجوانان دانش‌آموز دارند، می‌توانند در زمینه برنامه‌ریزی و اجرای آموزش‌های رسمی و غیر رسمی (آموزش‌های مستتر در رفتارهای روزمره آنها) نقشی بی‌بدیل ایفا کنند.

با عنایت به اینکه پژوهش حاضر در میان نوجوانان و دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران انجام شده، تعمیم یافته‌های آن به دانش‌آموزان دیگر مقاطع تحصیلی، به علت تفاوت‌های دوره کودکی و نوجوانی، توصیه نمی‌شود و با توجه به سبک زندگی، نگرش‌ها، رفتارها و ... در کلان‌شهر تهران، تعمیم نتایج این پژوهش به وضعیت گذشت دانش‌آموزان دیگر شهرها باید با احتیاط علمی انجام شود.

منابع

- ابراهیمی، معصومه؛ خلیل میرزایی و باقر ساروخانی (۱۳۹۸). نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در ایجاد اشکال مقاومت نوجوانان در پذیرش هنجارهای خانوادگی. پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال سیزدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان، ۷-۳۴.
- اسپیلکا، برنارد؛ و دیگران (۱۳۹۰). روان‌شناسی بر اساس رویکرد تجربی، ترجمه: محمد دهقانی، تهران: نشر رشد.
- اشنایدر، سی‌آ و شین جی لویز (۱۳۹۰). معنویت و روانشناسی مثبت، ترجمه و تلخیص: مهرداد کلاتری و دیگران، اصفهان: نشر کنکاش.
- آقاجانیان صباغ، اعظم و آقایی، اصغر (۱۳۹۵). مقایسه بخشش در دانش‌آموزان دختر و پسر (۱۵-۱۸ سال) شهر اصفهان، دومین همایش ملی روانشناسی مدرسه. دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی.
- اورکی، محمد و پرستو حسن‌زاده (۱۳۹۷). مقایسه گذشت، پرخاشگری و بهزیستی اجتماعی در افراد سالم با مبتلایان به هراس اجتماعی و خودشیفتگی. پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی. شماره سی و دوم، ۱۰۹-۱۲۷.
- بامری، اسحق (۱۳۹۴). بررسی تأثیر رسانه در افزایش عفو و بخشش، مطالعه موردی: خانواده‌های شهر زابل. مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال دوازدهم، شماره ۳، پیاپی ۴۶.

92 ..... پژوهش های جامعه شناختی، سال چهاردهم / شماره چهارم / زمستان ۱۳۹۹

پارسامهر، مهربان و وحید اضغری ینگجه (۱۳۹۵). بررسی رابطه جو سازمانی مدرسه با روحیه کارآفرینی در بین دانش آموزان مقطع متوسطه دولتی و غیر انتفاعی (مورد مطالعه: شهر یزد). پژوهش های جامعه شناختی، سال دهم، شماره چهارم، ۱۰۹-۱۲۵.

پرچم، اعظم و فاطمه فتاحی سده (۱۳۹۵). کارکرد بخشش در تحکیم و آرامش خانواده از منظر قرآن (نمونه پژوهی: رفتار حضرت یعقوب و حضرت یوسف - علیهم السلام). بصیرت و تربیت اسلامی. سال سیزدهم، شماره ۳۷، ۶۷-۸۷. پسندیده، عباس (۱۳۸۴) **رضایت از زندگی**، قم: دار الحدیث.

حسن پور، محمد محسن (۱۳۸۹). کاربرد مفهوم سرمایه فرهنگی در گستره تحقیقات تجربی با تأکید بر جامعه شناسی آموزش و پرورش، نامه فرهنگ و ارتباطات، شماره ۳: ۵۵-۸۴.

حسن زاده، صالح (۱۳۹۲). عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی. پژوهشنامه معارف قرآنی، سال چهارم، شماره ۱۵، ۴۵-۶۸.

حقیقیان، منصور (۱۳۹۶). رابطه برخی متغیرهای خانوادگی با بازدهی تحصیلی دانش آموزان در شهر اصفهان. پژوهش های جامعه شناختی، سال یازدهم، شماره اول، بهار، ۱۶۹-۱۸۰.

حیدر جانعلیزاده چوب بستی، غلامرضا خوش فر و مهدی سپهر (۱۳۹۰). سرمایه فرهنگی و موفقیت تحصیلی: ارزیابی تجربی مدل های نظری، پژوهشنامه مبانی تعلیم و تربیت. سال اول، شماره اول.

خدابخش، محمد رضا و پروین منصوری (۱۳۹۱). رابطه عفو با همدلی در دانشجویان پزشکی و پرستاری، افق دانش:

فصلنامه دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی گناباد، دوره ۱۸، شماره ۲.

خلیلی حسین آبادی، سید حسن؛ بتول ترکی نیستانی و سید ابراهیم میرشاه جعفری (۱۳۹۸). بصیرت و تربیت اسلامی. سال شانزدهم، شماره ۵، ۱۲۱-۱۳۸.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). لغتنامه دهخدا. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

زارع، حسین و امینی، فاطمه (۱۳۹۵). بررسی روابط ساختاری بین بخشش، رضایت از زندگی و سلامت عمومی در دانشجویان. دوفصلنامه شناخت اجتماعی، سال پنجم، شماره اول، پیاپی ۹.

زارعی، محمد؛ علی محمد نظری و کیانوش زهراکار (۱۳۹۹) بررسی رابطه بخشش و جهت گیری مذهبی با تعارض

زناشویی. مجله پژوهش در دین و سلامت، سال ششم، شماره ۲۹۹-۸۷.

صفاری نیا، مجید (۱۳۹۱). آزمون های روانشناسی اجتماعی و شخصیت. نشر: ارجمند.

صفاری نیا، مجید و عبدالله مفاخری (۱۳۹۰). بررسی مقدماتی ویژگیهای روان سنجی پرسشنامه گذشت. مجله روانپزشکی و روان شناسی بالینی ایران. ۱، ۹۲-۸۱.

عالی پور، فرشته و ویدا اندیشمند (۱۳۹۷). پژوهش های جامعه شناختی، سال دوازدهم، شماره سوم و چهارم، ۱۱۱-۱۳۷.

تحلیل جامعه‌شناختی گذشت و ابعاد آن (مورد مطالعه دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران).....93

علیزاده، سوسن و الهام خوش‌منش (۱۳۹۶). مقایسه‌ی آموزش تئوری انتخاب به صورت کلاسیک و بر مبنای آموزه‌های اسلامی بر افزایش گذشت و رضایت زناشویی زنان متأهل. پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، دوره ۷، شماره ۲۶، ۱۳۸-۱۱۹.

فرجیها، محمد و محبوبه امینی (۱۳۹۵). تأثیر رابطه مرتکب و بزه‌دیده بر گذشت و سازش در پرونده‌های ضرب و جرح. حقوق جزا و سیاست جنایی. دوره ۱، شماره ۱، ۷۵-۹۶.

فرهادیان، فاطمه و اعظم مرادی (۱۳۹۹). سهم سلامت معنوی، خوش‌بینی و بخشش در پیش‌بینی بهزیستی روان‌شناختی دانشجویان دانشگاه. دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، سال بیست و یکم، شماره ۲، پیاپی ۸۰، ۱۰۴-۹۳. فرهود، نغمه (۱۳۹۷). تأثیر گذشت شاکی در فرآیند دادرسی و تعیین مجازات. دوفصلنامه دانش و پژوهش حقوقی، سال چهارم، شماره اول، ۲۷-۵۴.

قاسم‌زاده، مهدی؛ عبدالله معتمدی و فرامرز سهرابی اسمرو (۱۳۹۸). اثربخشی درمان متمرکز بر شفقت بر بهبود سازگاری اجتماعی و گذشت زنان مطلقه. پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. سال دهم، شماره اول. ۱۳۹-۱۱۷.

کریمی، حسن (۸۳۳۴). پایان‌نامه ساخت و اعتباریابی مقیاس عفو و گذشت بر اساس آموزه‌های اسلام، استاد راهنما: نورعلی فرخی، استاد مشاور: مسعودی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی مثبت‌گرا، قم: دانشگاه قرآن و حدیث. کریمی، حسن؛ نورعلی فرخی و عبدالهادی مسعودی (۱۳۹۵). ساخت و اعتباریابی مقیاس عفو و گذشت بر اساس آموزه‌های اسلام. پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی. سال دوم، شماره ۵، ۳۳-۶.

محمدی نسب، مهری؛ علیرضا همایونی و نفیسه مجیدی یایچی (۱۳۹۹). بررسی رابطه همبستگی خانواده و الگوی ارتباطی والدین با بحران هویت نوجوانان. پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال چهاردهم، شماره اول و دوم، بهار و تابستان، ۱۱۹-۱۳۰.

موحدی، معصومه، یزدان موحدی و کلثوم کریمی نژاد (۱۳۹۳). بررسی رابطه رضایت زناشویی، میمیت و کیفیت روابط زناشویی در متأهلین با گذشت. فصلنامه مشاوره و روان‌درمانی خانواده. سال چهارم، شماره ۴، ۶۳۳-۶۵۲. میرساردو، طاهره، قدیمی، بهرام (۱۳۹۷). سرمایه فرهنگی و پیشرفت تحصیلی (مورد مطالعه: دانش آموزان متوسطه دوم شهر گلستان). دوفصلنامه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. شماره ۱۱. بهار و تابستان، ۱۲۷-۱۱۳.

میکائیلی منیع، فرزانه؛ زینب بابایی و محمد حسنی (۱۳۹۵). بررسی رابطه دینداری، هوش معنوی و بخشش با سازگاری اجتماعی در دانشجویان سال اول. روان‌شناسی و دین. سال نهم، شماره اول، پیاپی ۳۳. ۱۲۳-۱۴۲.

نظری، فرشته و محمد مهدی لیبی (۱۳۹۶). مروری بر نظریه‌های جامعه‌شناختی در زمینه رابطه نظم اجتماعی و خشونت در ورزش (ارائه مدل نظری). پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پائیز و زمستان، ۷۷-۱۰۰. یخچالی، محبوبه و وکیلی، پریش (۱۳۹۶). تأثیر بخشش درمانی بر سلامت روان و روابط بین فردی زنان در آستانه طلاق. روانشناسی معاصر (ویژه‌نامه) مجموعه مقالات ششمین کنگره انجمن روانشناسی ایران.

- Berry, J. W.; Worthington, E. L.; O Connor, L. E.; Parrott, L., I.I.I. & Wade, N. G. (2005). "Forgiveness, vengeful rumination, and affective traits". *Journal of Personality*, 73, 183-225.
- Cheung, Sin Yi and Robert Andersen (2003). Time to Read: Family Resources and Educational Outcomes in Britain. *Journal of Comparative Family Studies* 34:413-433.
- Cheung, Sin Yi and Robert Andersen (2003). Time to Read: Family Resources and
- Denton, R & Martin, M, (1998). Defining forgiveness: an empirical exploration of process and role, *The American Journal of Family Therapy*, 26: 281-292.
- Dumais, Susan A (2002). Cultural Capital, Gender, and School Success: The Role of Habitus *Sociology of Education* 75:44-68.
- Hill EW, Mullen PM. (2000) Contexts for understanding forgiveness and repentance as discovery: a pastoral care perspective. *J Pastoral Care*;54(3):287-96.
- Hill, E. W & Mullen, P. M. (2000). Context for understanding forgiveness and repentance as discovery. *Journal of Pastoral Care*, 54, 287-296.
- Hill, E. W & Mullen, P. M. (2000). Context for understanding forgiveness and repentance as discovery. *Journal of Pastoral Care*, 54, 287-296.
- Horwitz, L, (2005). The capacity to forgive: intra psychic and developmental perspectives, *Journal of American Psychoanalytic Association*, 53: 458-511.
- Kabat-Zinn, J., Massion, A. O., Kristeller, J., Peterson, L. G., Fletcher, K. E., Pbert, L., Lenderking, W. R., & Santorelli, S. F. (2007). Effectiveness of a meditation based
- Lareau, Annette and Erin McNamara Horvat (1999). Moments of Social Inclusion and
- Maltby, J; Macaskill, A & Gillet, R, (2007). The cognitive nature of forgiveness: using cognitive strategies of primary appraisal and coping to describe the process of forgiving, *Journal of Clinical Psychology*, 63, 555-565.
- McCullough, M. E. & Witvliet, C. V. (2002). "The psychology of forgiveness. In C.R. Snyder and S. Lopez (Eds)". *Handbook of positive psychology* (pp. 446-58). New York: Oxford University Press.
- McCullough, M. E; Pargament, K. I & Thoresen, C. E. (Eds). (2000). The psychology of forgiveness. History, conceptual issues, and overview. In M. E. McCullough, K I. Pargament, & C. E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research, and practice* (pp. 1-14). New York: Guilford.
- Olofsdotter, S., & Furmark, T., & Aslund, G., & Nisson, K. W. (2018). The mediating role of parenting behaviors in the relationship between early and late adolescent levels of anxiety: Specificity and informant effects. *Journal of Adolescence*, 69, 118-129.
- Swartz, David (1997). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.